

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ İBN HƏZM YARADICILIĞINDA TƏSVİR

DESCRIPTION IN THE ACTIVITY OF NIZAMI GANJAVI AND IBN HAZM

ОПИСАНИЕ В ТВОРЧЕСТВАХ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И ИБН ХАЗМА

Sürəyya ƏLİZADƏ

AMEA Folklor İnstitutu

sureyya_ms@mail.ru

Summary

In the article the theme of the description is investigated in the work “Khosrov ve Shirin” by famous Azerbaijani poet Nizami Ganjavi and in the work “Taoq Al-Hamama” by Ibn Hazm who is known not only in the Arab world, but also all over the world. Both authors are outstanding artists of the era and the environment they lived. The works of these great masters have also a wide audience of readers in our time, their themes are actual and will always be read. As it is known, in Nizami Ganjavi’s poem “Khosrov and Shirin” the first sparks of love are formed through the description. Then the heroes of the epos see each other and fall in love.

The famous Andalusia writer Ibn Hazm’s work “Taoq Al-Hamama” is also a very valuable work about love. In this work by Ibn Hazm it is said about the types, signs, features, etc. of love. In one part of this work the author mentions the lovers who love with the description. This part is called “Part about lovers loving with the description”. The writer writes about the events he heard and gives examples. Ibn Hazm has written poems about those events.

Key words: Nizami Ganjavi, Khosrov and Shirin, Ibn Hazm, Taoq Al-Hamama, Andalusia, love, description, to love

Резюме

В статье исследуется тема описания произведений нашего всемирно известного поэта Низами Гянджеви и «Таук аль-хамам»

Ибн Хазма, известного не только в арабском, но и во всем мире. Оба автора являются выдающимися мастерами своего времени и среды, в которой они живут. Произведения этих гениальных мастеров имеют широкую читательскую аудиторию и в наше время, тематика их актуальна и всегда будет прочитываться с любовью. Как известно, первые искры любви в поэме Низами Гянджеви «Хосров и Ширин» возникают именно через описание. Позже, герои произведения увидев друг друга влюбляются.

Произведение «Тауг Аль-хамама» известного андалузского писателя Ибн Хазма также является очень ценным произведением о любви. В этом произведении Ибн Хазм рассказывает о видах, признаках и характеристике любви. В одной главе произведения автор рассказывает о тех, кто любит описанием. Эта глава называется «Глава о тех, кто любит описанием». Поэт рассказывает о событиях, которые он видел, слышал об этом, приводит примеры. Ибн Хазм также пишет стихи об этих событиях.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Хосров и Ширин, Ибн Хазм, Тауг аль-хамама, Андалузия, любовь, описание, влюбляться

Xosrov və Şirin dahi Nizami Gəncəvinin Xəmsəsinə daxil olan şah əsərlərindən biridir. Əsər 1180-ci ildə fars dilində yazılıb. Əsərin əsas mövzusu məhəbbət mövzusudur. Əsər Sasani hökmdarı II Xosrov Pərvizin Şirin ilə sevgi hekayətidir.

Bildiyimiz kimi, bu, bir əfsanədir və bu əfsanəni yazılı ədəbiyyata Firdovsi gətirmişdir. O, “Şahnamə” əsərində “Xosrov və Şirin” əfsanəsindən bəhs etmişdir. Lakin Firdovsi bu mövzuya məhəbbət mövzusu kimi deyil, sırf tarixi aspektdən yanaşmışdır. Nizami “Xosrov və Şirin” əsərinin “Kitabın tərtibi və eşq haqqında bir neçə söz” fəslində Firdovsidən bəhs edərək, bu əsəri altmış yaşında yazdığını, məhz bu səbəbdən də sırf tarixi aspektdən yanaşdığını bildirir:

Söylərkən o həkim bu xoş dastanı,
Çıxarıb içindən eşqi, fəğanı.
Altmış yaşındaydı yazanda bunu,
Saxlaya bilmirdi yayda oxunu.

Altmışda sevginin, eşqin həycanı
Titrədə bilməzdi yorğun qocanı (1, 67).

Daha sonra bu mövzuya dahi Nizami Gəncəvi toxunmuş, dünya şöhrətli əsərini yazmışdır. Əsər Atabəy Şəmsəddin Məhəmməd Cahan Pəhləvanın xahişi ilə yazılıb. Nizamidən sonra “Xosrov və Şirin” əsərinin təsiri ilə bir çox əsərlər yazılmışdır. Əmir Xosrov Dəhləvi, Əlişir Nəvai, Arif Ərdəbili, Kövsəri və başqalarını misal göstərə bilərik. Hind şair Əmir Xosrov Dəhləvi də məhz “Şirin və Xosrov” əsərini “Xosrov və Şirin”in təsiri ilə yazmışdır. O, bu əsəri 1298-ci ildə yazmışdır. Şair əsərin müqəddiməsində də Nizamidən bəhrələndiyini qeyd etmişdir (2).

Azərbaycanda Nizami Gəncəvi yetərinə tədqiq edilmiş, onun haqqında, əsərləri haqqında tədqiqat işləri yazılmışdır. Onlar nizamışünaslıq məktəbi yaratmışlar. Bu tədqiqatçıların arasında Sira-cəddin Hacınin adını xüsusi çəkmək istərdik. O, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını yeni bir tərzdə tədqiq edərək, dəyərli əsərlər yazmışdır. Xüsusilə “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl” əsərlərini beyt-beyt şərh edərək, bizə çox dəyərli məlumatlar vermişdir.

Həmçinin “Xosrov və Şirin” poemasını tədqiq edənlər arasında O.Y.Əliyevin adını çəkmək istəyərdik.

Nizami Gəncəvidən, onun əsərlərindən çox danışmaq olar. Biz bu məqalədə “Xosrov və Şirin” poemasında təsvir mövzusunun bəhs edəcəyik. Yəni onların görüşməmişdən əvvəl, hələ bir-birlərini görmədən bir-birlərinə aşiq olmalarıdır. Bu eşqin ilk qılgılımlarını yaradan təbii ki, məşhur rəssam Şapur olmuşdur. Şapur təkcə rəssam deyildi. O həm də Xosrovun nədimi idi.

Şapur adlı ona yaxın bir adam
Məğribdən Lahura gəzmişdi tamam.
Nəqşində Maninin şöhrəti vardı,
Rəsmində İqlidis qüdrəti vardı.
Zirək, şəkil çəkən, qələmi iti,
Xəyalən çəkərdi min bir surəti.
İncə, zərif işdə xeyli pərgardı,
Suların üstündə naxış salardı (1, 89).

Xosrova Şirindən ilk o bəhs edir. Şirini Xosrova təsvir etməyə başlayır:

Sanki bir pəridir, pəri yox, bir Ay!
Qəhrəman bir qızıdır, başda kəlağay.
Dirilik suyudur gözü – qapqara,
Gecəni qərq edir Aytək nurlara.
Hündür boyu – gümüş xurma ağacı,
Xurma dərən bir cüt zəncidir saçı.
Şəkər əmib onun dodaqlarını,
Xurma ondan almış şirin barını.
Dişləri incidən daha parlaqdır,
Dişindən nur alan sədəf də ağdır.
Cilalı əqiqtək dodaqları var,
Burulmuş kəmənddir cüt qara saçlar.
Saçının qıvrımı hər an can alır,
Burub birçəyini gül üzə salır (1, 90-91).

Şapur Şirini elə məharətlə təsvir edir ki, Xosrov Şirini görməsə də ona aşiq olur.

Daha sonra Şapur elçi qismində yola düşərək, Şirinin məmləkətinə, Ərmənə gedir. Şirini taparaq eyni minvalla Xosrovu təsvir etməyə başlayır. Şapur Xosrovun şəklini çəkir. Şirin Xosrovun şəklini görüb ona aşiq olur. Öz sarayını, vətəninə tərk edərək Mədainə yollanır.

Təsvir mövzusu bir çox ədiblərin, şairlərin əsərlərinə mövzu olmuşdur. Onlardan biri də ərəb dünyasının, xüsusilə Əndəlusun məşhur ədibi İbn Həzmdir.

Əbu Məhəmməd Əli ibn Əhməd ibn Səid ibn Həzm əl-Əndəlusi əl Qurtubi Zahiri məzhəbinin ən böyük təmsilçisi, fiqh və hədis alimi (mühəddis), tarixçi, ədib və şairdir. Onun tam adı Əli ibn Əhməd ibn Səid ibn Həzm ibn Qalib ibn Salih Xəlf ibn Məadən ibn Süfyan ibn Yəzid əl-Farisi əl-Qurtubi əl-Əndəlusi-dir. Künyəsi Əbu Məhəmməd, ləqəbi isə ibn Həzmdir. O, İbn Həzm əz-Zahiri kimi məşhurlaşmışdır (8, 425; 7, 917).

İbn Həzm riyaziyyat, həndəsə, fiqh elmlərini dərinləndirirdi.

Həmçinin latın və qədim yəhudi dilini, klassik ərəb qrammatikasını, ədəbiyyat və tarix fənlərini mükəmməl mənimsəmişdi (3, 90).

İbn Həzm 400-ə yaxın əsər yazmışdır, lakin onların hamısı əlimizə gəlib çatmamışdır. Dövrümüzə qədər onun yalnız 35 əsəri gəlib çatmışdır (4, 128).

Məhəbbət mövzulu əsərlər arasında, şübhəsiz ki, ən gözəl və ən maraqlı olanlardan biri “Tauq əl-Haməmə”dir. Müəllif öz əsərində yaşadığı dövrün eşq havasından, məhəbbətlə bağlı əhvalatlardan bəhs edir. O, əsərində öz başına gələnləri də təsvir edir. Əsərin qəhrəmanları onun şəxsən tanıdığı və tez-tez görüşdüüyü insanlardır. Müəllif bizə şahzadələr, saray əyanları, alimlər, tələbələr və s. haqqında gözəl üslubla, son dərəcə aydın bir tərzdə müxtəlif eşq hekayələri danışır.

“Göyərçin boyunbağısı” əsəri Əndəlus düşüncəsi və ədəbiyyatı haqqında fikir söyləmək üçün gözəl bir örnəkdir. Göyərçin boyunbağısı dedikdə göyərçinin boynunda olan halqa kimi rəngli tüklər nəzərdə tutulur. Onu klassik islam ədəbiyyatında boyuna keçən və ölüncəyə qədər çıxmayan “eşq zənciri” simvolu olaraq bir çox şairlərin əsərlərində görmək olar. İbn Həzm də bu simvoldan bəhs edən şairlərdən biridir.

İbn Həzmin “Tauq əl-Haməmə” kitabından onun sevgi, istək və arzu hissini bir-birindən ayırdığını görürük. Sevgi və nəfs yer üzünə enmədən əvvəl var olan ruhani bir bağıdır. Arzu və şəhvet isə yer üzündə olan vücutla əlaqəlidir. Sevgi zahiri bir bəyənme və ülfət ilə də başlaya bilər, sonra isə ruhani bir hiss ortaya çıxır (5, 144).

Əsərin ədibin bir dostunun xahişi ilə yazılması bildirilir. İbn Həzm Valensiyanın bir vilayəti olan Şatibədə olarkən onu ziyarətə gələn bir dostunun istəyinə görə eşqin yaranması, aşıqlərə məsləhətləri haqqında bu əsərini – “Tauq əl-Haməmə”ni yazmışdır. İbn Həzm əvvəl fəlsəfi baxımdan eşqdən və eşqi doğuran müxtəlif səbəblərdən bəhs edir. O, bu səbəblərin hər biri üçün xüsusi bölmə hazırlamışdır. Daha sonra eşqin sevincləri, kədərləri, xüsusiyyətlərindən bəhs edir.

Tauq əl-Haməmənin bir başqa özəlliyi də əsərdə olan şeirlərin bir qismini çıxmaqla, əksəriyyətinin İbn Həzmə aid olmasıdır. Beləliklə, bu əsər həm də İbn Həzmin poeziyasını öyrənmək üçün mühüm mənbədir.

Gənclik illərində yazmış olduğu “Tauq əl-Haməmə”də yer alan şeirlərində platonik eşqi dilə gətirmişdir. Əsərdə sayı 789 beytə çatan müxtəlif həcmli şeir parçaları vardır. Burada səksən altı beytlik uzun bir qəsidə də yer alır. İbn Həzm bu şeirlərdə ədəb və həya sərhadindən kənara çıxmayaraq qadın gözəlliyini vəsf etmiş, klassik ərəb şeirindən fərqli olaraq qəzələ din, əxlaq və iffət mövzuları gətirmiş, platonik eşq ilə əxlaqın əlaqəsini müqayisə edərək dərin fəlsəfi və psixoloji təhlillər aparmışdır. Platonik eşqə aid şeirlərini avropalı şairlərdən daha əvvəl qələmə almış olan İbn Həzm mənzumələri və “Tauq əl-Haməmə” əsəri ilə sadəcə Əndəlus İslam cəmiyyətində deyil, bütün Avropada platonik eşqin və romantizmin banilərindən sayılmışdır (6, 60).

Əsəri oxuduqca bölmələr bir-birini aşağıdakı kimi izləyir:

- الكلام في ماهية الحب – Sevginin mahiyyəti haqqında bir neçə söz
- باب علامات الحب – Sevginin əlamətləri haqqında fəsil
- باب أحب في النوم – Yuxuda sevənlər haqqında fəsil
- أحب بالوصف باب من – Bir kəsi təsvir ilə aşıq olanlar haqqında fəsil
- من أحب من نظرة واحدة باب – İlk baxışla aşıq olanlar haqqında fəsil
- من يحب إلا مع المطاولة باب – Uzun müddət tanışlıqdan sonra sevənlər haqqında fəsil
- يخالفها مما من أحب صفه لم يستحسن بعدها باب – Birini sevdikdən sonra əsla başqa birini sevməyənlər haqqında fəsil
- التعريض بالقول باب – Eşqin sözlə elan edilməsi

haqqında fəsil

• الإشارة بالعين – Gözlə işarə edib eşqi bildirmək haqqında fəsil

- المراسلة باب – Məktublaşma haqqında fəsil
- السفير باب – Vasitəçilik edənlər haqqında fəsil
- السري باب – Sirri saxlamaq haqqında fəsil
- الإذاعة باب – Sirri yaymaq haqqında fəsil
- الطاعة باب – Eşqdə itaətkarlıq haqqında fəsil
- المخالفة باب – İxtilafda olmaq haqqında fəsil
- العاذل باب – Mətanət edənlər haqqında fəsil
- الإخوان باب – Aşıqlərə yardım edən

dostlar haqqında fəsil

- الرقيب باب – Rəqiblər haqqında fəsil
- الواشي باب – Dedi-qoduçular haqqında fəsil
- الوصل باب – Vüsala yetmək haqqında fəsil
- الهجر باب – Qaçmaq haqqında fəsil
- الوفاء باب – Vəfa haqqında fəsil
- الغدر باب – Xəyanət haqqında fəsil
- البين باب – Ayrılıq haqqında fəsil
- القنوع باب – Aza qane olmaq haqqında fəsil
- الضنى باب – Yorgunluq haqqında fəsil
- السلو باب – Təsəlli haqqında fəsil
- الموت باب – Ölüm barədə fəsil
- المعصية باب – Günahın çirkinliyi haqqında

fəsil

• باب فضل التعفف – Namusu qorumağın fəziləti haqqında fəsil

Biz bu məqalədə “Bir kəsə təsvir ilə aşiq olanlar” haqqında fəslindən bəhs edəcəyik. İbn Həzm bu fəslə aşiq olmanın qeyri-adi üsullarından bəhs edərək başlayır. O, bəzi insanların insanı görmədən belə aşiq ola biləcəklərini söyləyir. Onların bu sevgi üzündən ac, susuz, yuxusuz qaldığını qeyd edir. İbn Həzm özü

isə bunun düz olmadığını və insanın insanı görmədən aşıq ola biləcəyinin mümkünsüzlüyünü söyləyir. O deyir ki, bu insanlar bəzən sevdiyi insanı canlı gördükdə iki vəziyyət ortaya çıxıb: ya sevgi artar, ya da tamamilə yox olar. Bu vəziyyətin daha çox hərəmlərdə, böyük ailələrə mənsub qadınların kişi qohumlarıyla olan münasibətlərində görüldüyündən bəhs edir. Bu cür münasibətlərin təkcə sevgidə deyil, dostluqda da müşahidə etdiyini və belə bir hadisənin şəxsən başına gəldiyini danışır:

وان هذه الاحوال لتحدث بين الاصدقاء والاخوان وعنى احدت
(خبر) انه كان بيني وبين رجل من الاشراف ود وكيد وخطاب كثير
وما ترآينا قط ثم منح الله لي لقاءه فما مرت الا ايام قلائل حتى وقعت لنا
منافرة عظيمة ووحشة شديدة متصلة الى الآن فقلت في ذلك قطعة منها :
ابدات اشخاصنا كرهاً وفرط قلى كما الصحائف قد يبدلن بالنسخ

(9, 28).

“Bu hal dostlar və qardaşlıqlar arasında baş verir. Əsil-nəcabətli biri ilə dərin dostluq qurmuşduq. Bir-birimizlə görüşmədiyimiz halda davamlı olaraq məktublaşırdıq. Nəhayət, Allah onunla qarşılaşmağı mənə nəsib etdi. Daha bir neçə gün keçmişdi ki, bir-birimizə qarşı bir yovuşmazlıq və hələ də davam edən bir soyuqluq hiss etdik. Bu mövzuyla əlaqəli şeir də yazdım.

Səhifələrin yazıları silindi ki kimi, sən də bizim isti əlaqəmizi, dostluğumuzu nifrətə və soyuqluğa çevirdin.

ووقع لي ضد هذا مع ابى عامر ابن ابى عامر رحمة الله عليه فاني كنت
له على كراهة صحيحة وهو لي كذلك ولم يرني ولا رأيته وكان اصل ذلك
تنقيلاً يحتمل اليه عني والي عنه يؤكد انحراف بين ابويننا لتنافسهما فيما كانا
فيه من صجبة السلطان ووجاهة الدنيا ثم وفق الله الاجتماع به فصار لي اود
الناس وصرت له كذلك الى ان حال الموت بيننا وفي ذلك اقول قطعة منها :

(9, 28).

Amma Allah rəhmət etsin, Əbu Əmir ibn Əbi Əmir ilə olan münasibətdə bunun əksi başıma gəldi. Mən ondan qorxunc dərəcədə nifrət edərdim, o da məndən. Çünki onun haqqında mənə pis şeylər söyləmişdilər. Əlbəttə, mənim haqqımda da ona yaxşı

şeylər söylənməmişdi. Bu dedi-qodular sultanın sevgisini və bir sıra yüksək məqamları əldə etmək üçün qarşılıqlı olaraq mübarizə aparan atalarımız arasında bir küskünlüklə də dəstəklənirdi. Amma Allah bir-birimizlə qarşılaşmağı nəsib etdi. O zaman mənim üçün o, ən dəyərli insanlardan oldu, mən də onun üçün təbii. Bu dostluq ölüm gəlib bizi bir-birimizdən ayıranadək davam etdi. Bu mövzuda da şeir yazdım”.

İbn Həzm əsərin bu hissəsində də mövzuya aid şeirlərini yerləşdirmişdir. Bu şeirlər həzəc, bəsit, muhalla, kamil, vafir, bəsit, mütəqarib bəhrindədir.

İbn Həzm əsərin sonunu bu cümlələrlə bitirir:

جعلنا لله وإياك من الصابرين الشاكرين
الحامدين الذاكرين. آمين، آمين، والحمد
لله رب العالمين، وصلى الله على سيدنا محمد
وآله وصحبه وسلم تسليماً

“Allah bizi və xüsusilə səni səbir edənlərdən, şükr edənlərdən, Allaha həmd edənlərdən, onu çoxlu zikr edənlərdən etsin! Amin! Amin!

Həmd aləmlərin Rəbbinə məxsusdur! Peyğəmbərimiz Mühəmmədə və ailəsinə və səhabələrinə salam olsun!” (9, 177).

“Tauq əl-Haməm” əsəri ərəb ədəbiyyatının məhəbbət mövzusunə həsr olunmuş, sevgi və sevənlərə aid möhtəşəm əsərdir. İbn Həzm həmin əsərlə xələflərinə bu mövzunu inkişaf etdirməyə zəmin yaratmışdır.

Ərəb ədəbiyyatına aid olan mövzu ilə bağlı hekayətləri bir araya toplayıb böyük həcmli nəsr əsərini yazmaq çox gözəl nəticə vermişdir. Dövrünün sevgi hekayətlərinin toplusundan ibarət olan “Tauqul-Haməm”nin aparıcı mövzusunun məhəbbət mövzusu olması, bu əsəri iri həcmli nəsr əsəri hesab etməyə imkan verir.

QAYNAQLAR

1. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 292 s.

2. Əmir Xosrov Dəhləvi. Şirin və Xosrov. Bakı, “Avrasiya press”, 2006, 248 s.
3. Шидфар Б.Я. Андалусская литература. М., Наука, 1970, 90 с.
4. Уотт У.М. и Какиа П. Мусульманская Испания. Пер. С англ. С. И. Дунаевецкого. Предисл. А.Б. Куделина. М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1976, 199 с.
5. Ebu Zehra İ.F. İslamda mezhepler Tarihi, çev. A.K. Şener, IV, İstanbul, 1969
6. İsmail Durmuş. İslam ansiklopedisi, cilt 20, s. 60
7. 1096-917 حنا فخوري تاريخ الأدب العربي بالأدب القديم الجامع
8. 425-325 ابن خلكان وفياتنا لا عياناً وانباء وانباء الزمانج. ج 3
9. 177 علما بنحزم الأندلسي , طوقاً لحمامة في ألفة وألأف 177